

ΦΥΣΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Σέβη Τριανταφύλλου,
Επίκ. Καθηγήτρια Παλαιoανθρωπολογίας, Α.Π.Θ.

Η φυσική ανθρωπολογία είναι η επιστήμη που ασχολείται με την μελέτη της εξέλιξης και προσαρμογής του ανθρώπου στο περιβάλλον του διαχρονικά. Σε σχέση με την αρχαιολογία, στον ελλαδικό χώρο, η κατεύθυνση αυτή μέχρι πριν λίγα χρόνια είχε αναπτυχθεί αποκλειστικά και μόνο στα πλαίσια των Θετικών επιστημών όπως της Βιολογίας, Ιατρικής, Οδοντιατρικής και Ιατροδικαστικής (Agelarakis, A. 1995, Roberts κ. α 2005). Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον προσανατολισμό της επιστήμης σε καθαρά βιολογικά ερωτήματα όπως είναι η εξέλιξη και προσαρμογή του ανθρώπου στο περιβάλλον του, η αναζήτηση παθολογικών αλλοιώσεων και επιδημικών φαινομένων στην αρχαιότητα σε σχέση με τη φυσιολογία του ανθρώπου, η παρουσία διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων βάσει κυρίως μορφολογικών χαρακτηριστικών κλπ. Με αυτόν τον τρόπο οι αρχαίοι πληθυσμοί εξετάζονται αυστηρά ως σκελετικά κατάλοιπα, απομονωμένοι από τα υπόλοιπα αρχαιολογικά ευρήματα και επομένως από το ιστορικό πλαίσιο το οποίο αντιπροσωπεύουν.

Τα τελευταία δέκα χρόνια περίπου η φυσική ανθρωπολογία άρχισε να ασκείται συστηματικά πλέον μέσα στα πλαίσια της Αρχαιολογίας από εξειδικευμένα άτομα σε αυτή την κατεύθυνση με σκοπό να προσεγγίσει θέματα όπως:

- α) *την ανασύσταση της βιολογικής εικόνας του σκελετικού πληθυσμού που αντιπροσωπεύεται σε ένα αρχαίο νεκροταφείο και*
- β) *τις διαδικασίες που σχετίζονται με την πρωτογενή ή δευτερογενή μεταχείριση των νεκρών.*

Παράμετροι που εξετάζονται στην πρώτη περίπτωση περιλαμβάνουν τη δημογραφία που σκοπό έχει τη μελέτη της δομής και του τρόπου κατανομής των αρχαίων πληθυσμών – εδώ περιλαμβάνονται βασικά η αναγνώριση φύλου και ηλικιακής ομάδας – τη διάγνωση και μελέτη παθολογικών περιπτώσεων, όπως οστεοαρθρίτιδας, τραυμάτων, αιμοποιητικών δυσλειτουργιών και λοιμωδών νοσημάτων, μη φυσιολογικών ανωμαλιών και την εξάπλωση των ασθενειών στους αρχαίους πληθυσμούς.

Περιλαμβάνονται επίσης πληροφορίες που σχετίζονται με τη γενική εικόνα σωματικής διάπλασης, μορφολογίας και αναστήματος των αρχαίων πληθυσμών, την

αναγνώριση γενικών τύπων καταπόνησης και φόρτου εργασίας στο μυο-σκελετικό σύστημα, την αναγνώριση συγγενικών δεσμών με την αναγνώριση και στατιστική επεξεργασία μη-μετρικών χαρακτηριστικών καθώς και τις αναλύσεις DNA, την εξερεύνηση βασικών στοιχείων της αρχαίας διατροφής με την κατανομή και συχνότητα των οδοντικών παθήσεων σε συνδυασμό με χημικές αναλύσεις σταθερών ισotόπων, ιχνοστοιχείων κλπ.

Σε σχέση με τις ταφικές διαδικασίες και τη φροντίδα του νεκρού, η συστηματική μελέτη του σκελετικού υλικού έχει τη δυνατότητα να προσδιορίσει καταρχήν τον ελάχιστο αριθμό των ατόμων που τοποθετήθηκαν σε έναν ταφικό χώρο, εάν η ταφή είναι πρωτογενής ή δευτερογενής, καύση ή ενταφιασμός, εάν έχει προηγηθεί έκθεση του νεκρού στις φυσικές συνθήκες ή ακόμη εάν τα σκελετικά κατάλοιπα συνδέονται με κάποια τελετή πριν ή μετά την ταφή. Οι παραπάνω πληροφορίες είναι δυνατόν να διαφωτίσουν σημαντικές πλευρές που απεικονίζουν κυρίως τη συμπεριφορά των ζωντανών μελών της αρχαίας κοινότητας σε σχέση με τη μεταχείριση των νεκρών τους και βέβαια τις αντιλήψεις της εποχής για το θάνατο.

Μέχρι σήμερα το δείγμα των προϊστορικών πληθυσμών για τους οποίους έχει γίνει μια προσπάθεια ανασύστασης της βιολογικής τους εικόνας αφορά ένα μεγάλο μέρος των ανασκαμμένων νεκροταφείων από την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία (Triantaphyllou 2001). Σε σχέση με τη Νεολιθική περίοδο, οι βασικές πληροφορίες προέρχονται από τους πληθυσμούς της Νέας Νικομήδειας Ημαθίας (Angel 1973) και Μακρύγιαλου Πιερίας καθώς η περιοχή της Θεσσαλονίκης έχει αποδώσει ελάχιστα δείγματα Νεολιθικών σκελετών που περιορίζονται στα ευρήματα της Διεθνούς Έκθεσης (Τριανταφύλλου 1997) και Σταυρούπολης (Τριανταφύλλου 2002). Για την Πρώιμη εποχή του Χαλκού χρησιμοποιούνται κυρίως πληθυσμοί από τη Δυτική Μακεδονία (Ξηροπήγαδο Κοζάνης και παραλίμνια περιοχή Αλιάκμονα) ενώ οι πληθυσμοί της Ύστερης εποχής του Χαλκού αφορούν κυρίως τα προϊστορικά νεκροταφεία του Ολύμπου και Κορινού Πιερίας και της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου από την περιοχή της Πύδνας και των τύμβων του Ολύμπου.

Σε σχέση με τη δημογραφική κατανομή των προϊστορικών πληθυσμών παρατηρείται καταρχήν μεγάλη συχνότητα θανάτων σε νεαρή ηλικία μεταξύ 18 και 30 ετών. Υψηλή θνησιμότητα στα νήπια και τα παιδιά εμφανίζεται αρκετά έντονη σε μερικές περιπτώσεις όπως στη Νεολιθική Νέα Νικομήδεια και στον πληθυσμό της Πρώιμης εποχής του Χαλκού Ξηροπήγαδο Κοζάνης, η οποία συνδέεται με τα μεγάλα ποσοστά αναιμιών και σοβαρού περιστατικών υποσιτισμού που εμφανίζονται

παράλληλα στις περιοχές αυτές. Ιδιαίτερα στην Ύστερη εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου υπάρχει μια έντονη απουσία των νεογέννητων και ελλιπής παρουσία των νηπίων που συσχετίζεται πιθανότατα με σκόπιμο αποκλεισμό των συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων από τους χώρους του νεκροταφείου προορισμένων για την πλειοψηφία του ενήλικου πληθυσμού. Παράλληλα, μερικοί πληθυσμοί όπως της Νέας Νικομήδειας, τα ΥΕΧ νεκροταφεία Ολύμπου και ΠΕΣ Πύδνας, εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά θανάτων στις γυναίκες, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στην απώλεια ενός ποσοστού του ανδρικού πληθυσμού σε εξωτερικές αποστολές (εμπορικά ταξίδια, απομακρυσμένες εργασίες κλπ) ή το διαφορετικό τρόπο μεταχείρισης των ανδρικών ταφών.

Σε σχέση με την κατανομή των παθολογικών αλλοιώσεων φαίνεται πως τοπικές συνθήκες που έχουν σχέση με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον έχουν επιδράσει στη διαμόρφωση της γενικής εικόνας υγείας των πληθυσμών. Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί μια γενική τάση προς χαμηλότερα επίπεδα υγείας σε πληθυσμούς της Ύστερης εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου σε σχέση με τους αντίστοιχους πληθυσμούς που μελετήθηκαν από τη Νεολιθική και την Πρώιμη εποχή του Χαλκού. Σε ό,τι αφορά τα στοιχεία διατροφής, αναλύσεις σταθερών ισωτόπων άνθρακα και αζώτου έδειξαν διαχρονικά πως η προϊστορικά δίαιτα μοιραζόταν στον ίδιο βαθμό φυτικά και ζωικά προϊόντα ενώ σημαντική είναι η απουσία των θαλασσινών ακόμη και σε πληθυσμούς που βρίσκονται στην παράλια ζώνη. Επιπλέον, η κατανομή των οδοντικών παθήσεων, κυρίως τερηδόνας, απώλειας δοντιών εν ζωή και πέτρας φανερώνει μια έντονη στροφή των πληθυσμών της Ύστερης εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου σε τροφές κολλώδεις ιδιαίτερα αμυλώδεις και πλούσιες σε υδατάνθρακες.

Πέρα από την ανασύσταση της βιολογικής εικόνας των προϊστορικών πληθυσμών αξίζει να αναφερθούν σύντομα δύο περιπτώσεις όπου η μελέτη του σκελετικού υλικού βοηθάει στην αρχαιολογική ερμηνεία των διαδικασιών που συμμετέχουν στη ταφή. Πρόκειται για τα αποτελέσματα της μελέτης των προϊόντων της καύσης των νεκρών από το νεκροταφείο της Πρώιμης εποχής του Χαλκού στο Κριαρίτσι Χαλκιδικής (Ασουχίδου κ. α. 2000, Ασουχίδου 2001, Τριανταφύλλου 2004 α). Ειδικότερα, καταγράφηκαν συστηματικά και αναλύθηκαν στατιστικά κάποιες ειδικές παράμετροι, οι οποίες σε συνθήκες καύσης και συλλογής των καμένων υπολειμμάτων μεταβάλλονται: (1) τα ποσοστά των επιμέρους σκελετικών στοιχείων ανά ομάδα καμένων οστών, (2) το βάρος, (3) η χρωματική αλλοίωση, (4) ο βαθμός

παραμόρφωσης, (5) ο βαθμός στρέβλωσης, και (6) ο θρυμματισμός των καμένων οστών, όπως συλλέχτηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής.

Η εικόνα συνήθως που διαθέτουμε από τις καύσεις αντανακλά το αποτέλεσμα δευτερογενών διαδικασιών καθώς η κύρια καύση του νεκρού αποτελεί μία πρωτογενή μεταχείριση και γίνεται στον χώρο του αποτεφρωτηρίου που βρίσκεται συνήθως σε κάποια απόσταση από τον τελικό τόπο ταφής. Επομένως το αποτέλεσμα που έχουμε, δηλαδή η παρουσία καμένων οστών στο τεφροδόχο αγγείο έχει ήδη υποστεί μία πρώτη ανθρωπογενή παρέμβαση. Οι παράμετροι που επιλέχτηκαν να συνεξεταστούν έχουν την δυνατότητα σε ιδανικές συνθήκες διατήρησης και συλλογής του υλικού κατά την ανασκαφή να δώσουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη ίδια την διαδικασία της καύσης και την τεχνογνωσία της όπως τον βαθμό καύσης (πλήρους ή ατελούς), τον τρόπο τοποθέτησης του νεκρού στην πυρά (ύπτια, πλάγια ή μπρούμυτα), την αναμόχλευση των οστών και επομένως τον θρυμματισμό τους κατά την διάρκεια της πυράς, την συλλογή των καμένων καταλοίπων από την πυρά για την προετοιμασία της ταφής τους (συστηματική, επιλεκτική ή άτακτη).

Η μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού από το νεκροταφείο της Πρώιμης εποχής του Χαλκού στο Κριαρίτσι, Ν. Χαλκιδικής, σε σχέση με τη μεταχείριση των νεκρών κατέληξε στα παρακάτω συμπεράσματα:

- α) Οι καμένες ομάδες οστών αποτελούν προϊόν πλήρους καύσης, η οποία συντελέστηκε αμέσως μετά τον θάνατο του νεκρού.
- β) Η συλλογή των καμένων ανθρώπινων οστών μετά την ολοκλήρωση της καύσης γινόταν με συστηματικό τρόπο και αποτελούσε πιθανώς μία χρονοβόρα διαδικασία που προϋπέθετε την αναμονή για την κατάσβεση της πυράς και την επιλογή των καμένων ανθρώπινων οστών από την ανάμικτη με καύσιμη ύλη μάζα.
- γ) Η ταφική διαδικασία ολοκληρωνόταν με την τοποθέτηση των καμένων οστών μέσα σε τεφροδόχα αγγεία τοποθετημένα συνήθως μέσα στις θήκες των περιβόλων ή στον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στους περιβόλους. Ωστόσο, παρατηρήθηκαν κάποιες ελάχιστες περιπτώσεις που παραπέμπουν σε προϊόντα ταφής και προέρχονται από αδιατάραχτες επιχώσεις θηκών ή περιβόλων.

Το δεύτερο παράδειγμα προέρχεται από το νεκροταφείο της Ύστερης εποχής του Χαλκού στη Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου, Ν. Σερρών (Βάλλα 2002, 2004, Τριανταφύλλου 2004 β), όπου παρατηρήθηκε η επιλεκτική καύση, ή κάπνισμα καλύτερα, μέρους μόνο του σκελετού του νεκρού ενώ είχε ήδη λιώσει η σάρκα του. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση όπου ο νεκρός έτυχε αρχικά κανονικής ταφής –

εναπόθεσης στο δάπεδο του ταφικού περιβόλου ενώ όπως φαίνεται σε μία δεύτερη χρονική στιγμή που απείχε από την πρωταρχική ταφή του νεκρού ακολούθησε η επιτόπια επιλεκτική καύση του άνω μόνο κορμού του νεκρού και βέβαια του κρανίου. Η χρωματική διαφοροποίηση στα καπνισμένα οστά που ποικίλλει από καφέ σε μαύρο και μπλε/γκρι σπανιότερα όσο και η υφή και δομή των οστών που έχουν μείνει αναλλοίωτα σχεδόν από την καύση καθώς δεν έχει παρατηρηθεί κανενός είδους στρέβλωσης ή εμφάνισης μικρορωγμών συνηγορούν στην άποψη ότι τα συγκεκριμένα οστά του νεαρού άντρα δέχτηκαν μικρής χρονικής διάρκειας πυρά μετά την αποσύνθεση της σάρκας. Παρόμοια στοιχεία αναφέρονται στην βιβλιογραφία κυρίως από την προ-ανακτορική Κρήτη και συγκεκριμένα τους θολωτούς τάφους της Μεσαράς (Branigan 1987) και επίσης σε μερικές περιπτώσεις τάφων από τη θέση Τσιγανάδικα της Θάσου (Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992), όπου όμως η καύση εντοπίζεται στην επιφάνεια μόνο των οστών.

Και στις δύο περιπτώσεις, η παρουσία των καπνισμένων οστών συνδυάζεται με καθαρήριες πυρές ως μέρος μεταθανάτιων τελετών. Έτσι λοιπόν, το νεκροταφείο της Φαιάς Πέτρας συμβάλλει σημαντικά στην αναγνώριση κάποιων διαδικασιών που έχουν σχέση με την μεταθανάτια συμπεριφορά της κοινωνίας των ζωντανών προς τους νεκρούς τους και έρχεται να προσθέσει ένα σημαντικό κομμάτι στην εικόνα της ταφικής συμπεριφοράς που διαθέτουμε ως τώρα για την Ύστερη εποχή του Χαλκού και οι οποίες αφορούν πρωτογενείς ταφές κυρίως ενταφιασμούς ή καύσεις όπως συμβαίνει στην Εξοχή και τους Ποταμούς στην Ανατολική Μακεδονία (Γραμμένος 1979) ή σε πολλαπλές ταφές όπως είναι κοινή πρακτική στους κιβωτιόσχημους τάφους του Αγίου Δημητρίου στον Όλυμπο (Πουλάκη-Παντερμαλή 1987).

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται κατανοητό ότι σήμερα πλέον η καταγραφή, μελέτη και δημοσίευση των αρχαίων νεκροταφείων θα πρέπει να συνοδεύεται απαραίτητα με τη συστηματική ανάλυση των σκελετικών πληθυσμών από άτομα εξειδικευμένα με καλή γνώση αρχαιολογίας, θεωρίας της αρχαιολογίας και φυσικής ανθρωπολογίας. Η σωστή χρήση των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιεί η φυσική ανθρωπολογία μαζί με την εφαρμογή σύγχρονων χημικών και βιο-μοριακών αναλύσεων προσφέρουν τεράστιες δυνατότητες στην ολοένα και μεγαλύτερη προσέγγιση θεμάτων που σχετίζονται με τον καθημερινό τρόπο ζωής, διατροφής, υγείας και απασχόλησης των αρχαίων πληθυσμών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agelarakis, A. 1995. An anthology of Hellenes involved with the field of physical anthropology. *International Journal of Anthropology* 10: 149-162.
- Angel, J. L. 1973. Early Neolithic people of Nea Nikomedeia. Στο Schwdetzky, I. (εκδ.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa*, 103-112. Fundamenta B/3. Teil VIIIa. Anthropologie 1.
- Ασουχίδου, Σ. 2001. Καύσεις της εποχής του χαλκού στη Μακεδονία. Στο Σταμπολίδης, Ν. (εκδ.), *Καύσεις στην εποχή του χαλκού και την πρόιμη εποχή του Σιδήρου, Ρόδος 29 Απριλίου –2 Μαΐου 1999*, 31-46. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
- Ασουχίδου, Σ., Μανταζή, Δ. και Τσολάκης, Σ. 2000. Ταφικός τύμβος ΠΕΧ στο Κριαρίτσι Συκιάς, Ν. Χαλκιδικής. *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 12, 1998: 269-282.
- Βάλλα, Μ. 2002. Σωστική ανασκαφή σε νεκροταφείο ΥΕΧ στη Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου. *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 14, 2000: 99-108.
- Βάλλα, Μ. 2004. Φαιά Πέτα Σιδηροκάστρου: νεώτερα ευρήματα από την πρόσφατη έρευνα στο νεκροταφείο της Ύστερης εποχής Χαλκού. *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 16, 2002: 157-164.
- Branigan, K. 1987. Ritual interference with human bones in the Mesara tholoi. Στο Laffineur, R. (εκδ.), *Thanatos. Les coutumes funeraires en Egée à l'age du Bronze, Aegeum I*: 43-51.
- Γραμμένος, Δ. 1979. Τύμβοι της ΥΕΧ και άλλες αρχαιότητες στην περιοχή Νευροκοπίου Δράμας. *Αρχαιολογική Εφημερίς Χρονικά*: 26-71.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. 1992. *Πρωτοϊστορική Θάσος. Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί*. Αθήνα. ΤΑΠΑ.
- Πουλάκη Παντερμαλή, Ε. 1987. Ανασκαφή Αγίου Δημητρίου, Ολύμπου. *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 1, 1987: 201-208.

- Roberts, C., Lagia, A., Bourbou, C., Triantaphyllou, S., Tsaliki, A. 2005. Health and disease in Greece: past, present and future. Στο Stears, K. (εκδ) *Health in Antiquity*, 32-58. UK: Routledge.
- Τριανταφύλλου, Σ. 1997. Η Νεολιθική ταφή από την Ανασκαφή Δ. Ε. Θεσσαλονίκης. Αποτελέσματα της οστεολογικής εξέτασης. *Θεσσαλονικέων Πόλις* 2: 14-17.
- Triantaphyllou, S. 2001. *A Bioarchaeological Approach to Prehistoric Cemetery Populations from Western and Central Greek Macedonia*. Oxford: British Archaeological Reports International Series 976.
- Τριανταφύλλου, Σ. 2002. Παράρτημα Η. Πρώτα αποτελέσματα της οστεολογικής εξέτασης του σκελετικού υλικού της Νεολιθικής θέσης Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης. Στο Γραμμένος Δ. και Κώτσος Σ. (εκδ.), *Σωστικές ανασκαφές στον νεολιθικό οικισμό Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης*, 829-846. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αρχαιολογικό Ινστιτούτου Βορείου Ελλάδος.
- Τριανταφύλλου, Σ. 2004 α. Κριαρίτσι: τύμβος της Πρώιμης εποχής του χαλκού: αποτελέσματα της ανθρωπολογικής μελέτης των καύσεων. Στο Γραμμένος, Δ. Β. και Τριανταφύλλου, Σ. (εκδ.), *Ανθρωπολογικές μελέτες από τη Βόρεια Ελλάδα, 1*, 21-34. Θεσσαλονίκη. Εκδόσεις Αρχαιολογικό Ινστιτούτου Βορείου Ελλάδος.
- Τριανταφύλλου, Σ. 2004 β. Αποτελέσματα της μελέτης του σκελετικού υλικού Φαιάς Πέτρας Σιδηροκάστρου. *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 16, 2002: 165-170.